

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

2

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

2

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

REDA G R I Š K A I T Ė

NACIONALINIS BALTARUSIJOS ARCHYVAS GARDINE – VIS DAR *TERRA INCOGNITA LIETUVOS TYRĖJAMS*

2010 m. gegužę, pasinaudojus Lietuvos mokslo tarybos finansuojamo projekto „Moteris ir Istorija XIX amžiaus Lietuvoje: Kamilės Narbutaitės patirtys“ lėšomis, teko padirbėti Nacionaliniame Baltarusijos archyve Gardine. Ši atminties institucija, kurios pavadinimas paprastai trumpinama tiesiog NIAB, įsteigta 1940 m. kaip Baltarusijos Tarybinės Socialistinės Respublikos Istorijos archyvo filialas, vėliau dar keletą kartų (1960, 1993, 1995, 1996 m.) reformuota ir pervadinta. Dabartinis vardas archyvui suteiktas 2001 m. (visas originalus pavadinimas: *Государственное учреждение „Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно*). Archyvas įsikūręs pačiame Gardino centre, dabartinėje Tyzenhauzo (anksčiau Lenino) aikštėje Nr. 2, kaip teigiama, buvusiuose Gardino viceadministratoriaus (spėju – vicegubernatoriaus) rūmuose (iš buvusios gubernatūros, prieš tai – Antano Tyzenhauzo rūmų, architektūros ansamblio liko tik keli fragmentai).

Pagrindinę archyve saugomos medžiagos dalį sudaro Rusijos imperijos Gardino gubernijos dokumentai, tačiau yra medžiagos ir iš Vilniaus gubernijos ribose buvusių Vileikos, Dysnos, Lydos ir Ašmenos apskričių. Archyve saugomas ir vienas kitas pavienis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dokumentas (pavyzdžiui, 1511 m. Žygimanto Senojo privilegija). Pati didžiausia ir įdomiausia NIAB istorinių dokumentų dalis sutelkta Gardino gubernatoriaus kanceliarijos (f. 1), Gardino gubernijos valdybos (f. 2) ir Gardino statistikos komiteto (f. 14) fonduose. Tačiau ne mažiau svarbūs ir kiti fondai: Gardino gubernijos komisija 1830–1831 m. sukilimo dalyvių „kaltės“ laipsnui nustatyti (f. 4), Gardino gubernijos likvidacinė komisija dėl 1830–1831 m. sukilimo dalyvių dvarų konfiskavimo reikalų (f. 5), Imperatoriaus sūnaus, atskiro Lietuvos korpuso vyriausiojo vado, civilinių reikalų Gardino kanceliarija (f. 6) ir kt. Lietuvos istorikams turėtų būti įdomus ir Maladečinos mokytojų seminarijos fondas (f. 1700)

bei, atrodo, mažai tetyrinėtas Gardino Biblijos draugijos fondas (f. 1193). Nedidelė, bet įdomi ir Dvarų inventorių kolekcija (f. 1143). Štai šio fondo apyrašė teko matyti 1743 m. Alvito, 1686, 1731, 1732, 1737 ir 1798 m. Skuodo, 1731 m. Metelių ir kt. dvarų inventorius. Yra ir dokumentų apie 1812 m. karą (f. 1168). Archyve saugoma ir nemažai Gardino gubernijos ir minėtų Vilniaus gubernijos apskričių parapijų metrikų knygų, tačiau jų originalai skaitytojams neprieinami (galima naudotis tik kartotekos kortelių išrašais). Įdomūs ir vertingi (ypač ūkinio dvaro gyvenimo istorijai) ir archyve saugomi trijų giminių – Bulharinų, Slizenių ir Bychovecų – fondai (f. 485, f. 1663, f. 1664). Yra ir vienas kitas masonikos dokumentas (tarp jų ypač įdomi byla apie kovą su slaptomis ložėmis jau po 1822 m., t. y. jau po slaptųjų draugijų veiklos Rusijos imperijoje uždraudimo). Apskritai archyve ne itin palankiai žiūrima į genealoginių duomenų ieškančius asmenis, ypač užsieniečius. Tenka tik apgailestauti, kad ši taisyklė galioja ir tyrėjams, neturintiems jokio asmeninio intereso.

Lituanistine prasme unikaliausia ir turtingiausia NBIA sukaupta archyvinė medžiaga – apie Druskininkų kurorto istoriją. Daugiausia jos – Gardino gubernatoriaus kanceliarijos (f. 1) ir Gardino gubernijos valdybos Medicinos skyriaus (f. 9) fonduose. Vien paviršutiniškai peržiūrėjus minėtų fondų apyrašus, pavyko suskaičiuoti daugiau nei 50 solidžių ir šio miesto istorijai itin svarbių bylų. Jose sutelkta daug duomenų tiek apie kurorto steigimą, tiek apie tolesnį jo funkcionavimą. Be abejonės, ši dokumentų sanaupa, nors jau žiūrėta ir Lietuvos tyrėjų, ateityje turėtų sulaukti gerokai kruopštesnės analizės.

Archyvo medžiaga gana gerai aprašyta ir kataloguota. Sisteminių katalogų sudaro 167 t., vardinį – 7 t. kortelių. Parengtos ir 1863–1864 m. sukilimo bei kartografinės kortelinės kartotekos. Sisteminiame kataloge atsispindi šios temos: metrikų knygos, cenzūra, dvarų aprašymai, žemėlapiai, planai, privati žemėvalda, atskirų Rusijos imperijos kraštų, sričių, apskričių ir miestų istorija, ordinų ir medalių, garbės vardų suteikimas, archeologija, etnografija, kalbotyra, literatūra, spauda, leidyba, architektūra, archeologija, kurortai, šeima, butis, Katalikų Bažnyčia ir t. t. Vis dėlto patirtis parodė, kad sisteminis katalogas toli gražu nevisas, todėl vertėtų reikalauti suteikti galimybę peržiūrėti ne tik šią primygtinai brukamą kartoteką, bet ir pačius fondų apyrašus – kaip kad ir įprasta archyvuose. Skaitytojams taip pat prieinama spausdinta fondų rodyklė: „Центральный государственный исторический архив Белорусской ССР в. гор. Гродно. Путеводитель“ (Минск, 1965). Deja, ji jau gerokai pasenusi, šiuo metu renkiama nauja papildyta laida.

Pagrindinis mano mokslo komandiruotės tikslas buvo naujų Narbutų šeimos dokumentų paieška, ypač apie Kamilę Narbutaitę (Kamilla Narbutt *vel* Kamilla z Narbuttów Jurewiczowa, 1805(?) – 1881), jos tėvą Justiną Narbutą (Justyn Narbutt, apie 1773–1845), apskritai Narbutų šeimą, nuo seno – Lydos apskrities (iki 1843 m. ši apskritis priklausė Gardino, po to – jau Vilniaus gubernijai) gyventojus. Peržiūrėjus jau

minėtus svarbiausius fondus, paaiškėjo, kad juose nemaža retos ir įdomios medžiagos. Visų pirma pavyko nustatyti visą Narbutų šeimos Lydos apskrityje „geografiją“, t. y. pagrindinius šios šeimos centrus (dvarus) Lydos apskrityje. Dauguma NIAB saugomų narbutianos dokumentų – ūkinio (tarp jų – 1836 m. Šiaurių dvaro inventorius) ir juridinio pobūdžio, tačiau yra ir ne mažiau įdomių marginalinių dokumentų. Būtent NBIA saugomos Nočios parapijos metrikų knygos sudarė galimybę patikslinti kai kuriuos Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864) gyvenimo faktus – jo vedybų su žmona Kristina Sadauskaite ir istoriko palaidojimo Nočios kapinėse datas, rasti įdomių dokumentų apie istoriko šeimos (visų pirma brolio Klaverijaus Narbuto) laikyseną 1812 m. politinių įvykių metu. Archyve yra ir bylų apie Šiaurių dvaro valdymą, taip pat – teisinius ginčus dėl žemės ir rekrutų prievoles (šiuo požiūriu itin vertingas Lydos apskrities teismo fondas). Įdomūs ir vadinamieji kontekstiniai dokumentai, pavyzdžiui, įrodantys Teodoro Narbuto ir jo pusbrolio Justino Narbuto ryšius su Vilniaus universiteto auklėtiniu, filaretu, keletą metų buvusiu policijos priežiūroje Ksaveru Turskiu. Unikalūs ir dokumentai, papildantys veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ įteikimo imperatoriui ir apskritai šio veikalo prenumeratos bei platinimo Gardino gubernijoje istorijas (tarp jų – ir garsiojo Vilniaus leidėjo ir literato Antano Marcinovskio autografi). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad visose minėtose bylose – nemažai ir paties Teodoro Narbuto autografų.

Kitaip, nei apie Teodoro Narbuto valdomą Šiaurių dvarą, dokumentų apie Justino Narbuto, o vėliau jo dukters Kamilės valdomą Juršiškių dvarą nėra daug, tačiau ir jie unikalūs. Štai pavyko rasti duomenų apie dvaro būklę 1835 m. bei šio dvaro nuosavybės perdavimą Kamilės Narbutaitės žinion, jos pastangas pagerinti ūkinę Juršiškių padėtį 1851–1852 m., nustatyti šio dvaro laisvųjų gyventojų sudėtį 1863 metais. Lydos apskrities bajorų vadovo fonde (f. 1144) yra duomenų, patvirtinančių bajorišką Justino Narbuto, taigi ir jo dukters Kamilės, šeimos kilmę. Negana to, remiantis Lydos apskrities policijos valdybos sudarytais gyventojų sąrašais, patikslinta Kamilės Narbutaitės gimimo data (tiesa, jau vėliau rasti kiti duomenys ir vėl įnešė šiek tiek sumaišties).

Įdomūs ir vadinamieji marginaliniai dokumentai mano anksčiau tirtoms temoms. Tarp jų būtų galima paminėti: 1) bylą apie albumo „Necrolithuanica“ autorių, tuometinį Druskininkų mineralinių vandenų prižiūrėtoją Carlą von Schmithą (apie 1795–1797–1876), kurioje nušviečiama titulinio tarėjo titulo suteikimo istorija; 2) bylą apie būsimojo Laikinosios Vilniaus archeologijos komisijos prezidento Eustachijaus Tiškevičiaus (Eustachy Tyszkiewicz, 1814–1873) iniciatyvą Gardino gubernijoje surinkti išlikusius retus istorinius dokumentus (daugiausia iš uždarytų vienuolynų) ir išvežti juos į 1852 m. įkurtą Vilniaus centrinę archyvą (ši iniciatyva buvo sėkmingai realizuota). Šioje byloje (ji saugoma Gardino gubernatoriaus kanceliarijos fonde) atsispindi ir svarbus tuometinio Gardino gubernijos valdybos darbuotojo ir būsimo Vilniaus centrinio archyvo darbuotojo bei Laikinosios Vilniaus archeologijos komisijos sekretoriaus

ir Mauricijaus Krupavičiaus (Maurycy Krupowicz, 1823–1891) vaidmuo. Gana sensacingas faktas, kad jau 1852 m. dokumentuose kalbama apie visai realius planus įkurti Laikinąją Vilniaus archeologijos komisiją; 3) byla (ji saugoma tame pačiame Gardino gubernatoriaus kanceliarijos fonde) apie 1848 m. Eustachijaus Tiškevičiaus sumanytą steigti muziejų Vilniuje. Savo ruožtu Slizenių giminės fonde yra duomenų apie Tiškevičiaus pastangas jau 1851 m. Gardino gubernijos dvarininkus įtraukti į archeologinių vietų fiksavimo procesą.

Be abejo, NIAB saugomi fondai verti Lietuvos istorikų, ypač XIX a. – XX a. pradžios tyrėjų, dėmesio. Vis dėlto bent kol kas patekti į šį archyvą gana sudėtinga, ir ne tik dėl formalių dalykų. Visų pirma akivaizdi archyvo vadovybės nuostata „pasaugoti“ NIAB dokumentus baltarusių istorikams, ypač – vietos tyrėjams. Apskritai tvarka archyve griežta: atidžiai tikrinami užsakymų blankai – jie turi atitikti prašyme nurodytą tyrimo temą (tad tiriamąją temą prašyme vertėtų formuluoti plačiau ir aptakiau), privaloma tiksliai registruoti išrašų iš dokumentų skaičių, nurodant cituojamus lapus (tam parengta speciali forma), fondų apyrašai atvirai neprieinami – juos atneša darbuotojai iš tarnybinių patalpų, asmeniniu kompiuteriu leidžiama dirbti tik parašius prašymą ir gavus teigiamą archyvo vadovybės atsakymą ir t. t. Tačiau eiliniai archyvo darbuotojai malonūs ir paslaugūs. Yra sudarytos sąlygos užsakyti kserokopijas ir skaitmenines kopijas (o tai reiškia, kad reikia turėti savo fotoaparata). Apskritai darbo sąlygos archyve prastos (nedidelė skaitykla, kurioje dar dirba ir keletas darbuotojų, labai blogas apšvietimas ir t. t.). Antra vertus, šios būtinių sąlygų gali netrukus kardinaliai pasikeisti – archyvui statomas naujas modernus pastatas. Taip pat vertėtų turėti omenyje, kad archyvas dirba ir šeštadieniais, tačiau penktadieniais – uždarytas (sanitarinė diena).

Kad ir kaip ten būtų, NIAB Gardine tikrai vertas Lietuvos tyrėjų dėmesio. Tačiau, kaip minėjau, nepaisant kaimynystės ir „bendros istorijos“, mūsų mokslininkams kelias į šį archyvą gana komplikotas. Ir čia jau turiu omenyje ne finansines problemas – kol kas Lietuvos tyrėjai, bent jau šiame archyve, nėra itin laukiami svečiai. Manau, kad tuo turėtų susirūpinti Lietuvos mokslo politikos formuotojai – tiesiog būtinas bendradarbiavimas aukštesniu, vyriausybinio, lygiu, mokslo mainų programa, kuria, manau, būtų suinteresuoti ir baltarusių mokslininkai. Kitaip tariant, Lietuvos istorikai turėtų jausti ne tik finansinę, bet ir politinę bei moralinę savo valdžios globą. Pagaliau reikia keisti patį požiūrį ir į archyvų paskirtį, požiūrį į tyrėją, suvokiant, kad jo darbas archyve toli gražu nėra jo asmeninių ambicijų realizavimas. Beje, Baltarusijos politikai, o jais sekdami ir šios valstybės politikos vykdytojai (iki pat žemiausių grandžių) tai puikiai suvokia – tuo teko ne kartą įsitikinti per šią mokslo kelionę. Kol kas akivaizdu tik tai, kad sąlygos, kurios sudaromos Baltarusijos istorikams Lietuvoje, akivaizdžiai skiriasi nuo tų, kuriose dirba Lietuvos tyrėjai Baltarusijoje. Žinoma, galiu remtis tik asmenine savo patirtimi NIAB Gardine.